

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Тульчинська С. О.

Визначені напрями обмеженості ринкових механізмів як середовища інноваційного розвитку. Встановлено, що коли ринкова саморегуляція виявляється недостатньою, доцільно застосовувати державне регулювання науково-інноваційної діяльності. Дослідженням доведена необхідність використання набутого досвіду поєднання державного регулювання науково-інноваційної діяльності з більш повним використанням ринкових регуляторів на національному, регіональному та галузевому рівнях та застосування реальних заохочувальних механізмів залучення бізнес-ресурсу у інноваційний розвиток. Разом з тим очевидно, що активна роль держави сама собою ще не гарантує економічного успіху, а функції держави в управлінні інноваційними процесами не передбачають і не повинні передбачати прямого державного втручання в організацію інноваційної діяльності.

Определены направления ограниченности рыночных механизмов как среды инновационного развития. Установлено, что когда рыночная саморегуляция оказывается недостаточной, целесообразно применять государственное регулирование научно-инновационной деятельности. Исследованием доказана необходимость использования приобретенного опыта сочетания государственного регулирования научно-инновационной деятельности с более полным использованием рыночных регуляторов на национальном, региональном и отраслевом уровнях и применение реальных поощрительных механизмов привлечения бизнес-ресурсов в инновационное развитие. Вместе с тем очевидно, что активная роль государства сама себе еще не гарантирует экономического успеха, а функции государства в управлении инновационными процессами не предусматривают и не должны предусматривать прямого государственного вмешательства в организацию инновационной деятельности.

It is identified the directions limitations of market mechanisms as a environment of innovational development. It is established, when the market self-regulation is not sufficient, it is advisable to use government regulation of scientific and innovation. It is proved, that research has demonstrated the need to use the experience gained combination of government regulation scientific and innovation activities with a full using of market regulators at national, regional and sectoral levels. And it should be need to use real incentive mechanisms for attracting business resource in the innovation development. However, it is clear, that the active role of the state does not guarantee economic success itself. The state functions in the management of innovation processes should not provide direct government intervention in the organization of innovation activity.

Тульчинська С. О.

д-р екон. наук, доц. НТУУ «КПІ»,
tuha@ukr.net

НТУУ «КПІ» – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ.

УДК 330.341.1:332.122

Тульчинська С. О.

СТАН СФОРМОВАНOSTI ДЕРЖАВНОГО ТА РИНКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Особливістю вітчизняних наукових досліджень сучасних соціально-економічних процесів інноваційного розвитку і пошуку нової парадигми суспільного розвитку є зосередження уваги науковців не тільки на аналізі виробничих і технологічних процесів, а передусім з'ясуванні функціонування механізму виробництва і поширення знань: науково-освітньої системи, виробництва фундаментальних і прикладних знань та розробок, акумулюванні інтелектуального капіталу, засобах поширення інформації і знань, проблемах охорони й захисту об'єктів прав інтелектуальної власності тощо.

Особливу увагу вітчизняні й зарубіжні дослідники приділяють проблемам формування інноваційного потенціалу держави, оскільки інноваційна діяльність є своєрідним індикатором розвитку суспільства і його економіки, складовою частиною державної соціально-економічної політики. Активне використання інтелектуально-інноваційних ресурсів здійснюється в умовах сприятливого макросередовища. Традиційно до центральних ланок макросередовища відносять: економічну політику держави й рівень управління соціально-економічними процесами із допомогою різноманітних важелів; поєднання ліберально-ринкових і державних регуляторів, ринкових і адміністративних інститутів та механізмів.

Економічна наука як у минулому, так і на даному етапі інноваційного розвитку не дає однозначної відповіді щодо ролі та масштабів впливу державного втручання в економічні процеси. Згідно з концепцією Дж. Кейнса та його послідовників – нобелівських лауреатів Л. Клена, Р. Модільяні, П. Самуельсона, Р. Солоу, Д. Тобіна, Дж. Гелбрейта та ін. система вільного ринку позбавлена внутрішніх механізмів рівноваги та запобігання економічних криз. Проте з часом внаслідок несприятливих змін економічної ситуації можливості державного регулювання ринкової економіки стали помітно звужуватися, що зумовило необхідність пошуку нових моделей державного регулювання.

Тривалий час досить поширеною серед частини вітчизняних та західних науковців була неокласична концепція, яка розглядала державне втручання в економічні процеси як вимушений фактор, що мав компенсувати допущені відхилення від ідеальної моделі ринкового господарювання. Але невдачі ринкових реформ в Україні та інших державах СНД і необхідність переведення економіки на інноваційний шлях розвитку передбачають зміну теоретичної парадигми та нове економічне бачення.

Стратегічні орієнтири й конкретні умови соціально-економічного розвитку обумовлюють використання цілого арсеналу методів державного регулювання економіки. На відміну від правового регулювання, що полягає у встановленні обов'язкових для виконання норм і правил поведінки суб'єктами права, методи державного регулювання інноваційного розвитку економіки, на наш погляд, – це комплексні методи впливу на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, корпоративний сектор з метою створення умов їх ефективного функціонування відповідно до напрямів державної інноваційної політики, а також державна підтримка і захист інтелектуальної власності та суб'єктів підприємницької діяльності на міжнародних ринках.

Дослідження проблем інноваційного розвитку та співвідношення державного та ринкового регулювання в Україні присвячено чимало спеціальних досліджень і публікацій українських вчених, диверсифікацію цього явища досліджували О. Амоша [1], А. Гальчинський [2], В. Геєць [3], П. Єщенко [4], А. Кредісов, Б. Маліцький [5], В. Мельник [6],

М. Чумаченко, А. Чухно [7] та інші. Але необхідно зауважити, що разом з тим, роль функцій держави та важелів ринкового впливу в управлінні інноваційними процесами досі залишаються невизначеними.

Метою статті є дослідження сформованості та дієспроможності державного та ринкового регулювання стосовно державних регуляторів у науково-інноваційній діяльності.

Інноваційний розвиток передбачає не тільки розповсюдження нових знань і високих технологій, але й спроможність сприяти їх просуванню для створення інноваційної конкурентоспроможної продукції і послуг та управління їх виробництвом. У інноваційному розвитку взаємодіють організації різних форм власності, урядові та регіональні структури управління відіграють особливу роль, оскільки саме через органи державної та регіональної влади на всіх ієрархічних рівнях управління здійснюється політика, що впливає на науково-інноваційну діяльність.

Обмеженість ринкових механізмів як середовища інноваційного розвитку можна простежити за низкою напрямів: а саме:

– по-перше, можливістю забезпечення надходження коштів на наукові, передусім фундаментальні дослідження, які не зразу окупляться, а то й можуть бути збитковими взагалі;

– по-друге, окремі суб'єкти інноваційної діяльності неспроможні зосередити необхідні кошти для здійснення масштабних інновацій, оскільки поглиблення та удосконалення наукового пізнання робить НДДКР усе дорожчими, розвиток науки набуває дедалі більш міждисциплінарного й міжнародного характеру;

– по-третє, інновації можуть виявитися економічно ефективними лише при значних масштабах упровадження. Для приватного капіталу інвестування інновацій далеко не завжди є привабливими, оскільки вимагає значних витрат і пов'язано з ризиками щодо одержання кінцевого результату;

– по-четверте, гіпертрофована самостійність суб'єктів інноваційної діяльності у реалізації інноваційних процесів може призвести до несумісності різноманітних ланок технологічних ланцюгів, що також пов'язано зі значними економічними витратами;

– по-п'яте, існують інноваційні процеси, які взагалі не можуть здійснюватися на комерційній основі, зокрема: вагомі фундаментальні дослідження, інновації, спрямовані переважно на задоволення суспільних потреб – оборони, екології, засобів зв'язку, транспортних комунікацій загальнодержавного значення, освоєння космічного простору, іригаційних систем та ін.;

– по-шосте, висока вартість нових видів продукції і послуг часто роблять їх недоступними для масового споживача, тому відсутність підтримки платоспроможного попиту може спотворити реальну потребу і загальмувати поширення інновацій, необхідних для економіки в цілому.

Отже, у випадках, коли ринкова саморегуляція виявляється недостатньою, доцільно застосовувати державне регулювання науково-інноваційної діяльності. До основних напрямів державного регулювання науково-інноваційної діяльності можна віднести:

1) створення сприятливих інституційних умов для активізації науково-інноваційної діяльності;

2) визначення державних пріоритетів науково-інноваційної діяльності та їх підтримку;

3) пряме державне фінансування інноваційних проектів для реалізації програм структурної перебудови економіки;

4) підтримка нових конкурентоспроможних наукоємних галузей та виробництв, які можуть здійснити технологічний прорив і створити основу матеріально-технічної бази довгострокового економічного зростання;

5) здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності, яка б створювала відповідні мотиваційні преференції у підприємницькому середовищі;

- 6) сприяння взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності;
- 7) забезпечення трансферу технологій з найперспективніших інноваційних напрямів;
- 8) формування організаційних механізмів інформаційного й ресурсного забезпечення науково-інноваційної діяльності;
- 9) сприяння міжнародній науково-технічній кооперації, зокрема, через участь у науково-технічних та дослідних проектах; заохочення іноземних інвесторів до створення спільних підприємств, що виготовляють наукоємну продукцію; впровадження міжнародних стандартів для вітчизняних виробництв;
- 10) розвиток інноваційної інфраструктури, розширення доступу потенційних користувачів до знань.

Також особливо зростає роль держави у період фінансово-економічної кризи, коли ринкові механізми та умови їх функціонування діють не в повному обсязі ефективно. У таких умовах метою макроекономічного регулювання є сприяння зацікавленості суб'єктів у здійсненні науково-інноваційної діяльності та мінімізації при цьому факторів ризику, створенні цивілізованих правил і механізмів взаємовигідної співпраці всіх суб'єктів інноваційного процесу. Глобальність і динамічність сучасних інноваційних процесів потребують узгодженої координації дій усіх учасників інноваційного процесу і суспільних відносин: науково-технологічного співробітництва підприємницьких структур, державних органів, політичних партій, споживачів інноваційної продукції, громадських організацій тощо.

Також, на наш погляд, незважаючи на те, що існують окремі закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [8], «Про інноваційну діяльність» [9] та окремо визначаються їх пріоритети, цю політику необхідно розглядати одночасно, тому що не існує їх ієрархії та взаємопідпорядкованості, або пріоритетності по відношенню до інноваційного процесу. Сутність довгострокової інноваційної політики полягає у створенні умов для загального соціально-економічного розвитку країни на інноваційній основі із залученням прямих і непрямих інструментів економічного впливу шляхом формування стимулюючого законодавства та інституційного середовища для всіх учасників інноваційного процесу.

На інноваційний розвиток безпосередньо впливає створене інституційне середовище, оскільки саме під його впливом формується продуктивна науково-інноваційна мотивація. У досконалому інституційному середовищі, яке створює однакові умови господарювання для всіх учасників ринку, конкурентні переваги здобуваються завдяки інноваціям, у недосконалому – формуються завдяки пільгам і преференціям. Особливістю формування інституційної системи в Україні були форсовані темпи її становлення в період ринкового реформування економіки, тому її інфраструктурна і нормативно-правова база є недосконалими.

Інноваційний розвиток у загальнотеоретичному розумінні передбачає подальше удосконалення механізмів державного регулювання в рамках існуючих інституціональних обмежень структури державного управління разом з різноманітними громадськими організаціями, що покликані ефективно сприяти досягненню цілей.

Одним із важливих напрямів реалізації державної інноваційної політики є створення ефективної законодавчої та нормативно-правової бази розвитку науково-інноваційної діяльності. Законодавча база визначає правові, економічні та організаційні умови науково-інноваційної діяльності, здійснюється регулювання відносин між суб'єктами інноваційної діяльності, визначаються порядок і умови надання фінансової підтримки суб'єктів, що здійснюють науково-інноваційну діяльність.

На сьогодні вона налічує близько 170 нормативних актів різних рівнів: 14 Законів України, близько 50 нормативно-правових урядових постанов, 100 різноманітних відомчих документів, які регламентують науково-інноваційну діяльність за такими важливими аспектами, як визначення науково-технічних й інноваційних пріоритетів, фінансове забезпечення науково-інноваційної діяльності, функціонування технологічних і наукових парків тощо.

Базовими законами у даній сфері є Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [8], «Про інноваційну діяльність» [9], «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» [10], «Про наукову і науково-технічну експертизу» [11], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [12], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [13], «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [14] тощо, також існують різноманітні програми науково-інноваційного розвитку України та регіонів.

Закон України «Про інноваційну діяльність» не містить визначення поняття «інноваційна політика», але чітко формулює її мету та принципи. Головною метою інноваційної політики визначено «створення соціально-економічних, організаційних та правових умов для відтворення, розвитку і використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних енерго- і ресурсозберігаючих технологій, виробництво і реалізація нових видів конкурентоспроможної продукції» [9]. Прийняття у 2006 р. Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [14] дає змогу більш ефективно використовувати науково-технічний та інтелектуальний потенціал України, зупинити несанкціоноване використання об'єктів інтелектуальної власності, неконтрольовану передачу за межі України вітчизняних результатів науково-технічної діяльності, запобігти проникненню в Україну морально застарілих технологій та неліквідної продукції, а також розширити міжнародне науково-технологічне співробітництво у цій сфері.

Але якщо проаналізувати вищезгадані законодавчі акти науково-інноваційної діяльності, то неважко помітити відсутність єдності понятійно-категоріального апарату та системного підходу у визначенні фундаментальних основ. Також немає чіткості та комплексності в постановці цілей державної інноваційної політики. Вирішення проблем такого характеру пропонує Академія правових наук України через розробку й прийняття Інноваційного кодексу і, відповідно, чіткого окреслення нової галузі законодавства на зразок податкового або митного. Важливо при цьому враховувати ще один важливий аспект інноваційної нормативно-правової основи: закони інноваційної сфери в обов'язковому порядку повинні цілісно співвідноситися із нормами щорічних законів України «Про державний бюджет».

На ефективність інноваційного розвитку істотно впливає відсутність єдиної інституції, основним системним функціональним завданням якої був би розгляд та погодження питань щодо розвитку та фінансування інноваційної діяльності, а також яка б уособлювала в собі систему органів управління, захисту, підтримки, контролю та моніторингу науково-інноваційної діяльності регіонального й загальнодержавного рівнів. Згідно з чинним законодавством єдину державну науково-інноваційну політику визначають Верховна Рада та Президент України, здійснюють державне управління й забезпечують реалізацію державної політики у сфері науково-інноваційної діяльності, затверджують пріоритетні напрями розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності. Кабінет Міністрів України регулює науково-інноваційну політику держави, забезпечує реалізацію державних цільових науково-технічних програм тощо.

Також структура інституцій управління науково-інноваційної діяльності включає центральні органи виконавчої влади, які проводять підготовку пропозицій щодо реалізації інноваційної політики у відповідній галузі економіки, створюють механізми підтримки її реалізації (Міністерство освіти і науки України; Міністерство промислової політики України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Державний комітет з підприємництва і регуляторної політики; Державне агентство України з питань науки, інновацій та інформатизації тощо) та органи місцевого самоврядування (обласні ради депутатів, обласні адміністрації, регіональні структури загальнодержавних інституцій), які мають повноваження щодо

формування пріоритетних напрямів інноваційного розвитку у регіональному вимірі та регіональних інноваційних програм, проектів, з врахуванням регіональної специфіки, здійснення контролю у межах своїх повноважень у сфері науково-інноваційної діяльності щодо дотримання всіма її суб'єктами вимог інноваційного законодавства.

З метою реалізації забезпечення державної інноваційної політики було утворено на базі Державного інноваційного фонду та його регіональних відділень – Українську державну інноваційну компанію як небанківську фінансово-кредитну установу. Створене в квітні 2010 р. Державне агентство України з питань науки, інновацій та інформатизації поки що не стало координуючим органом реалізації державної інноваційної політики. На практиці виконання зазначених функцій державного управління в окреслених межах органів та організацій ускладнюється внаслідок відсутності координаційних зв'язків, інноваційних комунікацій за напрямами центр – регіони, а також внутрішньої регіональної координації інноваційних процесів. Крім того, наведені функції державного управління центральних органів виконавчої влади не підкріплені необхідними для їх виконання організаційними, фінансовими та інформаційними ресурсами. Внаслідок цього зазначена конфігурація державних інституцій дублює функції щодо науково-інноваційної діяльності, не завжди спостерігається в їх діях взаємозв'язок і взаємодія, узгодженість із цілями регіональних напрямів розвитку, своєчасне та достовірне передавання необхідної інформації й прийняття відповідних рішень.

ВИСНОВКИ

Отже, в Україні поки що зарано вести мову про сформованість та дієспроможність державних регуляторів, оскільки на макрорівні чітко не сформульована економічна політика і відповідні системоутворюючі нормативні правові акти, тому й відсутній системний підхід щодо державних регуляторів у науково-інноваційній діяльності. Разом з тим очевидно, що активна роль держави сама собою ще не гарантує економічного успіху, а функції держави в управлінні інноваційними процесами не передбачають і не повинні передбачати прямого державного втручання в організацію інноваційної діяльності.

Діяльність держави повинна забезпечувати чітке визначення пріоритетів науково-технічної та інноваційної діяльності та підтримувати їх розвиток через систему фінансово-кредитних та податкових інструментів, формувати організаційні механізми інформаційного й ресурсного забезпечення науково-інноваційної діяльності, розвиток інфраструктури інноваційної діяльності, розширення доступу потенційних користувачів до банку знань, створення сприятливих інституційних умов для активної інноваційної діяльності суб'єктів господарювання.

Дослідженням доведена необхідність використання набутого досвіду поєднання державного регулювання науково-інноваційної діяльності з більш повним використанням ринкових регуляторів на національному, регіональному та галузевому рівнях та застосування реальних заохочувальних механізмів залучення бізнес-ресурсу у інноваційний розвиток.

У сучасних умовах функції держави полягають у забезпеченні взаємопов'язаних інтересів суспільства і держави через ринкові інструменти й державні важелі непрямого впливу шляхом створення складного механізму взаємовигідної співпраці всіх суб'єктів інноваційного процесу. Інноваційний розвиток вимагає вироблення механізмів розробки і реалізації програмних цілей та проектів, а також специфічних механізмів прийняття і реалізації рішень для суб'єктів інноваційної діяльності.

Суттєвим недоліком державного регулювання науково-інноваційної діяльності є його переважна спрямованість на управління процесами, а не кінцевими результатами технологічних змін, тому відповідно інноваційний розвиток як основа економічного зростання не відіграє призначеної ролі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціальне забезпечення: монографія [Текст] / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянін [та ін.] / НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк : Інститут економіки промисловості, 2007. – 328 с.
2. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна [Текст] / під заг. ред. А. С. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. – К. : НІСД, 2004. – 261 с.
3. Пріоритети національного інтелектуального розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монограф. У 2-х частинах. – Ч. – 1 / за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2008. – 389 с.
4. Єценко П. С. Концепція стратегії як функціонування економічної теорії [Текст] / П. С. Єценко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць – спец. випуск. Методологічні проблеми економічної науки. – К. : КНЕУ, 2009. – 242 с.
5. Актуальні питання методології та практики науково-технологічної політики [Текст] / під ред. Б. А. Малицького. – К. : Укр. і НТЕІ, 2001. – 204 с.
6. Социально-экономические проблемы информационного общества: монография [Текст] / [под ред. Л. Г. Мельника, М. В. Брюханова]. – Вып. 2. – Сумы : Университетская книга, 2010. – 896 с.
7. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України [Текст] / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
8. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 01.12.1998 р. № 284-XIV // Відомості ВР України, 1999. – № 2-3. – С. 18-33.
9. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. №40-IV // Відомості ВР України, 2002. – № 36. – С. 882–892.
10. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» № 991- XIV від 15.07.1999 р. // Голос України, 1999. – 21 вересня.
11. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 52/95 зі змінами, внесеними згідно із законом у 1999 р. // Відомості ВР України, 1995. – № 9, ст. 56.
12. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8.09.2011 р. № 3715-VI // Відомості ВР України, 2011. – № 13. – С. 354–358.
13. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2519-IV від 09.10. 2010 р. // Відомості ВР України, 2011. – № 4 ст. 23.
14. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V // Відомості ВР України, 2006. – № 45, ст. 434.